

MEVLÂNÂ ARAŞTIRMALARI

5

Editör:
Prof. Dr. Adnan KARAİSMAİLOĞLU

MEVLÂNÂ ARAŞTIRMALARI -5

Editör: Prof. Dr. Adnan Karaismailoğlu

Mevlânâ Araştırmaları Derneği Bilim Kurulu

Dr. Nazif Öztürk, Prof. Dr. Hicabi Kırlangıç,
Prof. Dr. Derya Örs, Prof. Dr. Yusuf Öz,
Prof. Dr. Adnan Karaismailoğlu

Akçağ Yayınları: 417

Yeni Türk Edebiyatı: 118

1. Basım: Ankara 2014

ISBN: 978-975-338-402-5

Sertifika no.: 11382

Redaktör: Prof. Dr. Yusuf Öz

Kapak ve Sayfa Düzeni: Emel YALÇIN

©Bu kitabın bütün hakları Akçağ A.Ş.ne aittir.

Baskı ve Mücellit: Erek Matbaası

Büyük sanayi 1. Cad. Çim sk. No. 17/1 İskitler-Ankara

Tel: (312) 342 31 01

Kapak Baskı: Poyraz Ofset

İvedik OSB 2. Mtb. Sitesi 578 (1534) sk. No.: 9 Ankara

Tel: (312) 384 19 42

Akçağ Basım Yayım Pazarlama A.Ş.

Tuna cad. No. 8/1 Kızılay-Ankara

Tel: (312) 432 17 98 - 433 86 51 faks: (312) 432 28 52

E-posta: akcag@akcag.com.tr

www.akcag.com.tr

BUHURİZADE İTRİ'NİN ŞİİRLERİNİ BESTELEDİĞİ VE TANIŞTIĞI MEVLEVİ DEDELERİ

Yrd. Doç. Dr. Recep Uslu

Bu araştırmada, daha önceki hiçbir yayında yer almayan “İtrî ve Mevlevî Dedeler” konusunu sizinle paylaşacağım. Şüphesiz müzik literatüründe “İtrî ve Mevlevîlik” konusuna “değinen” bazı makalelere rastlanmaktadır. Rauf Yekta’nın İtrî makalesinden sonra, eskilerden Halil Can hocanın, “Mevlevîlikte Mûsikî ve Mûsikîde Mevlevîler” (Mûsikî Mecnûası, sy.229, 1967, s.3-5) makalesi; yenilerden Mehmet Gönül, “Mevlevîlik ve Musiki” (İstem, sy.10, 2007, s.75-89) makalesi gibi bazı araştırmalarda İtrî’nin Mevlevî oluşundan söz edilir. Ama doğrudan doğruya “İtrî ve Mevlevîlik” konusunu başlı başına ele alan, İtrî ve kendi dönemindeki Mevlevî Dedeleriyle ilişkilerini yaklaşık tarihleriyle birlikte ele alan, bu konuyu başlık yapan ve araştıran bir makaleye rastlamadım.

Bu araştırmanın ortaya çıkması şüphesiz İtrî dönemi kaynaklarını araştırma sayesinde ortaya çıktı. Bunun için İtrî’nin hayatı için bilinen kaynaklar dışında, önce 35 gûfte mecmuası incelenerek bilgi tarama metoduyla İtrî’nin bestelediği kaydedilen 415 gûfte listelendi¹ ve bunlardan önemli bir kısmının şairinin kaynaklarda belirtilmediği tespit edildi; ikinci olarak şairi belirtilmemiş gûfteler o döneme ait 75 kadar şair divanıyla karşılaştırıldı; ortaya çıkan pek çok sonuçtan sadece “İtrî ve Mevlevî Dedeleri”yle ilişkiyi aydınlatan bilgiler bu araştırmada ilk defa yer almaktadır.

Konuya girerken önce İtrî’nin doğum tarihiyle ilgili kanaatimi paylaşmakla başlamak istiyorum. Çünkü doğum tarihinin ne olabileceği problemi bildirinin de bel kemiğini oluşturuyor. İtrî ne zaman doğmuş olabilir? Bu konuda iki görüş olduğu bütün araştırmalarda belirtilir: 1640 ve 1630. Ancak bunlardan hangisinin ne gerekçeyle tercih edilmesi gerektiği üzerinde durulmamıştır. İtrî yılında (2012) yapılan pek çok araştırma ve CD

* Gazi Üniversitesi Müzikoloji Bölüm Başkanı.

¹ Bk. Recep Uslu, “İtrî’nin Besteleri Listelenebilir mi?”, İtrî Yılı Anısına (ed. Mustafa Uzun), İstanbul 2012.

yayınında 1640'ın tercih edildiği görülmüş, bunun ülkemizde kullanılan paranın üzerindeki resim ve tarihlendirmeden kaynaklandığı düşünülebilir. Doğum tarihiyle ilgili iki yaygın tahminden biri 1640 olup Rauf Yekta'nın, diğeri 1630 olup Suphi Ezgi'nin ileri sürdüğü tarihtir. Sonraki araştırmacılardan S. Nüzhet Ergun, her ikisini de birleştirerek İtrî'nin 1630-1640 arasında doğmuş olmasını "kuvvetle me'mul" bulur. Diğer müzikologların çoğu ya birini tercih etmiş veya bu iki görüşü tekrarlamışlardır.

Bu araştırmaya başladığım zaman, İtrî'nin tahmini doğum tarihinin 1630'lar olduğuna kanaat etmiştim, tıpkı Suphi Ezgi gibi. Bu bilgilere ilave olarak müzikologlardan Yılmaz Öztuna'nın tahmini doğum tarihi hakkında yazdıklarını burada anmak istiyorum. O İtrî ile ilgili ilk araştırmalarında "1640" olduğu kesindir der, bu görüşüyle Rauf Yekta'nın görüşüne sıkı sıkıya bağlıdır. Bu bağlılığını uzun süre devam ettirir. Suphi Ezgi'nin görüşünün de yayılmaya başladığını görünce cevap vermeye çalışır, 2000 yılı öncesi yayınlarında, "Suphi Ezgi her ne kadar 1630 diyorsa da o müzikolog değildir, müzik tarihinde uzman değildir" diyerek sataşır. Suphi Ezgi'ye bu tür sataşmaları Halil Can'ın yazılarında da görürüz. İtrî, onlara göre kesinlikle 1640'larda doğmuştur ve Rauf Yekta haklıdır.

Bu araştırmanın sonuçları da tahmini doğum tarihinin 1630'lar olabileceğini göstermektedir. Bu sonucun ortaya çıkarılmasında öncelikle hemen hemen her araştırmacının kullandığı Evliya Çelebi'nin seyahatnamesi yardımcı olmaktadır. Eserin ilk cildinin yazılmaya başlandığı 1631 yılı karar vermekte araştırmacıları zorlamışsa da cildin 1640 yılı olayları içermesi, sonradan bazı ilavelerin yapılmış olması, eserin 1680'lerde tamamlanmış olması, İtrî'nin anıldığı "Buhurizade"nin Hafız Post ile birlikte aynı isimler arasında bulunması, İtrî'nin ünlü olduğu tarihlerde isim olarak ilaveler yapılmış olması, Seyahatname'de yer alan "Buhurizade"den İtrî'nin kastedildiği sonucunu desteklemektedir. İkincisi, İtrî'nin, 1648'de padişah olan IV. Mehmed'e "nedim" olması olayıdır. Bu tarihte bir kişinin nedim olabilmesi için padişahтан yaşlı ve yeterince olgun olması gerekir. İtrî eğer 1640'ta doğmuş olsaydı, 1648'de padişah olan IV. Mehmed ile İtrî, aynı yaşta yani her ikisi de 8 yaşında olurdu. Bu yaşta İtrî, IV. Mehmed'e "nedim" olamazdı. Oysa doğum tarihi 1630'lar olmuş olursa, İtrî, 1648'de 18 yaşında olur ki bu bir padişaha nedim olmak için yeterli bir yaş farkı sayılabilir (Bu tespitten ayrıca İtrî'nin tok ve davudi sesli, sakın yaratılışlı, vücutça biraz iri olduğu da çıkarılabilir). Rauf Yekta'nın İtrî'nin nedimliği üzerinde hiç durmamış olması bu noktayı dikkate almadığını göstermektedir. Diğer taraftan hemen hemen bütün araştırmacıların kullandıkları kaynaklardan üç tezkirede de İtrî'nin şöhretinin IV. Mehmed zamanında

olduğunu belirtmeleri, İtrî'nin IV. Mehmed'in sarayına kabul edilirken, en erken 18 yaşlarında olması gerekir. İşte bu karşılaştırmalar ve sebep-sonuç ilişkileri İtrî'nin 1630'larda doğmuş olmasının, 1640'dan daha uygun bir tahmin olduğunu göstermektedir. Yılmaz Öztuna'nın da ansiklopedisinin 2006'da basılan son versiyonunda İtrî'nin doğum tarihini 1630 olarak yazdığı görülür, oysa o, hemen hemen bütün yazılarında 1640 olduğunu yazmıştı. 2006 yılından itibaren İtrî'nin tahmini doğum tarihi 1630'lar olarak kabul edilmiş oluyor.

Bu araştırmadaki asıl konu İtrî ve Bazı Mevlevi Dedeleriyle olan sosyal ilişkilerini tespit olacaktır. İtrî hangi Mevlevi Dedeleriyle temastaydı? Yılmaz Öztuna'ya kadar konuyla ilgilenenlerin yakındıkları gibi bu tespitler zor bir çalışmanın ürünüdür. Öztuna, İtrî ile Nâîlî, Neşâtî, Fehîm gibi şairlerle olan ilişkisinden söz ederken "Maalesef sanatkarlarımızın birbiriyle olan münasebetleri hakkında daha açık şeyler söylemek için elimizdeki malzeme yetersizdir"² diyerek serzenişte bulunur. Oysa bu sonucu eldeki bilgileri müzikoloji bilimi "karşılaştırma metodu"nu uygulayarak ortaya çıkarmak mümkündür.

Rauf Yekta, İtrî'nin Mevleviliği hakkında ilk bilgiler verirken Yenikapı Mevlevihanesi mensubu olduğu, Yenikapı Mevlevihanesi postnişini Câmî Ahmed Dede'ye (v. 1671) kapıldığını yazar. Câmî Ahmed Dede'ye ne zaman kapıldığını veya Mevleviliğine delil olarak gösterilen segah ayinini ne zaman bestelemiş olabileceği konusunda belirli bir tarih vermemiştir. İtrî'nin Câmî Ahmed Dede ile ilgisi ne düzeyde olduğuna dair bugüne kadar başka bir belgeye de rastlanmamıştır. Zamanın tanıdığı İtri hakkında birinci derecede kaynak olan tezkireler de onun Mevlevi olduğundan hiç söz etmezler. Câmî Ahmed Dede'nin (v. 1671) ardından gelen Yenikapı Mevlevihanesi şeyhlerinden Karî Ahmed Dede (v. 1679), Nâcî Ahmed Dede (v. 1708) ve İtri ile aynı yıl ölen Pendârî Ahmed Dede (v. 1711) ile de doğrudan İtrî'nin bir ilişkisi olduğuna dair hiçbir bilgi kaydedilmemiştir.³ Bununla birlikte "Naat-ı Mevlana" olarak bilinen rast darbıtürki naatı ve segah ayininden dolayı müzik tarihiyle uğraşan her kes İtrî'nin Mevlevi olduğunda ortak görüş sahibidirler. Bu konuyu pekiştiren en önemli sözlü tarih kaynağı ise Zekai Dede'dir. O hem segah Mevlevi ayini hem de rast Naat-ı Mevlana'nın meşk zincirinin son halkasıdır.⁴

² Öztuna, İtrî, 1987, s. 27

³ Bütün bu şeyhler hakkında Yılmaz Öztuna'nın İtrî kitabında kısa kısa bilgiler sıralanmıştır: Öztuna, İtrî, s. 12-13

⁴ Bu konuda Mehmet Gönül, "rast natı" yeniden yazma ihtiyacını hissetmiş; *İstem*, sy. 19, 2013, s. 171-174; E. Hatipoğlu'nun aynı dergide (*İstem*, sy. 19, 2013, s.

Bu araştırmada, anılan isimlerden sadece Nâcî Ahmed Dede ile İtrî arasında doğrudan bir ilişki olduğuna dair kayıt bulunamamış olsa da, dolaylı yoldan bir ilişkisinin varlığından biraz sonra söz edeceğiz. Konunun bütünlüğü açısından burada tekrarlayacağımız Neşâtî Ahmed Dede ile ilişkisi diğer araştırmalarda da bulunabilen bir bilgidir, ancak bulgularımız bu ilişkiyi pekiştirmiş olacaktır.

Aşağıda Mevlevî Dedeler sırayla anlatılırken, İtrî'nin hayat kronolojisi düşünülmüşlerdir.

Sabuhî Ahmed Dede (v. 1647): İtrî'nin sosyal ilişkide bulunduğu Mevlevî Dedelerin ilki Sabuhî Ahmed Dede'dir. Sabuhî Ahmed Dede, Yenikapı Mevlevihanesi'nde 1629-1647 yılları arasında şeyhlik yapmıştır; Nef'î, Fehîm, Nâilî gibi ünlü şairler ondan feyiz almışlardır. İlerde bu şairlerin şiirlerinden besteler yapacak olan Buhurizade İtrî, Sabuhî Ahmed Dede'yi çocukluğunda duymuş, gençliğinde ziyaret etmiş ve onun etkisinde kalan şairlerden de Sabuhî Ahmed Dede'yi sıkça dinlemiş olmalıdır. Eğer İtrî'nin doğum tarihini 1630 kabul edersek, henüz taze gençken (1645-47'de, IV. Mehmed sultan olmadan önce) Sabuhî Ahmed Dede'nin meclislerine gitmiş olması mümkün görünmektedir. Babasının Buhurcu olması Yenikapı Mevlevihanesi muhibbi devlet erkânı tarafından tanınmış olmasını ve gerektiğinde İtrî'nin yetişmesi için yönlendirilmiş olmasını da düşündürmektedir.

Çengi Yusuf Dede (v. 1669): İtrî'nin meclisinde bulunduğu tespit edilen Mevlevîlerden biri de neyzen ve Çengi Yusuf Dede'dir. Yusuf Dede etkili ney çalmasıyla IV. Murad'tan bu yana İstanbul'da ünlüydü. Sadece güzel ney ve çeng çalması, IV. Murad'ın bir süre onu sarayda görevlendirmesine sebep olmuştu. Yusuf Dede'nin şeyh olduğu Beşiktaş Mevlevihanesi'ne, İtrî, muhtemelen 1658'li yıllarda veya öncesinde, şair ve aynı zamanda Divan katiplerinden yaşça büyüğü olan Şehrî (v. 1660) ile birlikte, Yusuf Dede'nin neyini dinlemeğe giderdi. Nef'î'nin öğrencisi ve Divan-ı Sultanî katiplerinden olan şair Şehrî'nin İtrî üzerinde etkisi, ölümünden sonra da devam etmiş, onun şiirlerinden iki tanesini 1675 sonrasında bestelemiş olmalıdır:

Hasretle tamâm nâle döndüm sensiz
Yok nâle değil hayâle döndüm sensiz
Göster ruhunu amân şeb-i firkatde
Hurşîd ve şem-i hilâle döndüm sensiz

175-194) Segâh Mevlevî Âyini'nin makâm ve geçki açısından analizi yayınlanmıştır.

Gel cânım gel cânım gel mîrim gel hilâle döndüm (Irak semai, Güfte Şehri, Beste Itri: Hekimbaşı Mecn., vr. 324b irak semai İtrî; Millet Ktp. Aliemiri Manzum, nr. 732, s. 900, sultanîrak semai İtrî, Güfte-i Şehri; Şardağ, s. 119'da suznak)

Bir sencileyin âyine-i râz ele girmez
 Bir bencileyin tûtf-i icâz ele girmez
 Bir sencileyin derd-i dil eyler güzel olmaz
 Bir bencileyin âşık-ı hem-zâr ele girmez

Belî belî belî belî cânım belî cânım belî mîrim Belî dost âh ele girmez (İsfahan semai Güfte-i Şehrî Beste-i Itri: Hekimbaşı Mecn., vr. 47a, İtrî Güfte-i Neşrî; Şardağ, s. 56'da rast; Şehri Divanı, Küçük, nr. 51 (Şeyhülislam Yahya ve Cevri'nin aynı kafiyeli şiirleri birbirine naziredir), şiir Neşrî'nin değildir.⁵ Bu beste aslında padişah IV. Mehmed'e övgüdür, bir "tebrikiyye"dir.

İtrî, "culusiyye" yani tebrik şiirini bestelediği Şehrî öldükten sonra da, öğrencisi musikişinas, bestekar ve şair Yahya Nazîm ile de Yusuf Dede'nin meclisine zaman zaman katılmıştır. Yahya Nazîm, Yusuf Dede'nin 1669'da ölümüne ebcelele tarih düşürmüştür. Bu bilgiler yanyana geldiğinde Şehri, İtrî'yi Yusuf Dede'nin meclisine; İtrî de Yahya Nazîm'i götürmüş gözüküyor. Bu ziyaretlerinde İtrî, Kantemiroğlu'nun *Kitab-ı İlmül-musika* adlı eserinde kaydetmiş olduğu Yusuf Dede'nin "Feryâd-ı Yusuf" adlı müzik eserini dinlemiş olmalıdır.

Neşâtî Ahmed Dede (v. 1674): İtrî'nin sosyal ilişkide olduğu Mevlevilerden bir diğeri Edirneli Neşâtî Ahmed Dede'dir. Neşâtî Ahmed Dede, Gelibolulu Ağazade Mehmed Dede'ye intisab etmişti, o ölünce Konya ve İstanbul'a geldi. Sâbir ve Parsâ mahlaslarını kullanan şair bestekar Mevlevi Ağazade'nin kardeşi idi (Ağazade, sonra Sofya'da mazulken vefat etti: v. 1091/1680; İpekten 399). İtrî'nin öğrencisi olduğunda araştırmacıların ittifak ettikleri şair, müzisyen ve bestekar Yahya Nazîm, 1665 yılında gidip intisab ettiği Edirne Mevlevi şeyhi Neşâtî tarafından "Nazîm" mahlası verilmiştir. Bir süre İstanbul'da kalan Neşâtî Ahmed Dede

⁵ İki tane Şehrî vardır. Birinci Şehrî (v. 1071/1660-61), Malatyalı Âli Şehrî diye tanınır, İstanbul'da Nefî terbiyesiyle yetişti, öğrenimden sonra Divan katibi oldu, Mehmet Paşa'ya tezkirecilik yaptı, Divanı vardır (İpekten, 472) ve Kültür Bakanlığı tarafından yayınlanmıştır (haz. Ş. Demirel, Elazığ 1999). Bir diğer Şehrî (v. 1141/1702-3), İstanbullu, Bahçivanzade Ali olarak da bilinir, Ümmisinzade Şeyh Hasan'a hizmet etti, musikide üstad idi (İpekten, 473). Nefî'nin yetiştirdiği Malatyalı Âli Şehrî, Sâbit'in yetiştirdiği Bahçivanzade Ali Şehrî olmalıdır. Malatyalı Âli Şehrî'nin şiirlerini A'mâ Kadri, Hakîr Hâfız Post, İtrî, İmâm, Şerif, Halifezade'nin besteledikleri tespit edilmiştir.

Edirne Mevlevihanesine 1670 (h. 1081) yılında tayin edildi. Bu sırada Edirne Mevlevihanesi'nde kudumzen olan Filibeli Ali Dede görev yapmakta idi. İtrî ve Hafız Post'un arkadaşlarından şair Nâilî'nin Edirne'de Ahmet Neşâtî Dede ile görüşmesine işaret eden bir mektup İstanbul'daki Hafız Post'a gönderilmiştir. Tarihsiz mektubun 1661'den sonra gönderildiğini mektubu inceleyen M. Kemal Özergin tahmin etmektedir.⁶ Onun İstanbul'dan ayrılmasına üzülen ve onu Edirne'de 1672'de ziyaret eden Fasih Ahmed Dede, ebceyle tarih düşürüp buluşma anını tespit etmiştir: "Neşâtî gitmekile eyledi mahzûn ahabâbı": 1085/1672. İtrî'nin, Neşâtî Ahmed Dede Mevlevî'nin şiirlerinden besteler yapmış olması birbirlerini tanıdıklarını ve görüşüklerini göstermektedir:

Gönül ki bezm-i muhabbetde mest olup kalmış
 Tamâm mest-i şarâb-ı elest olup kalmış
 Zamanla ne kadar zîb-i dest-i râğbet idi
 Bu câm-ı bâde ki şimdi şikest olup kalmış

Yele lî yel lel lâ lî yel lel lele lî yâ lâ yâ lâ yâ lele lâ lî Lel lele lel lî (Segâh semai, Güfte Neşati, Beste İtrî: Hekimbaşı Mecm., vr. 346a, İtrî; Neşati Divanı, nr. 61; şair Nailî'nin "Gönül ki kafır-i deyr-i elest olub kalmış" şiirine şair Neşati bu şiiriyle; şair Subhizade Feyzi, bu şiire bir nazire yapmıştır: "Gönül mey-i gam-ı aşk ile mest olup kalmış")

İtrî'nin dışında Neşâtî'nin şiirlerinden besteler yapan kişiler arasında Baba Nevâî, Ama İbrahim Çelebi, Hafız Post, Yahya Nazîm ve Küçük İmam tespit edilebilmiştir. Mevlevî Neşâtî Ahmed Dede, bu şairlerin ve bestekarların ortaklaşa tanıdıklarından biridir.

Filibeli Ali Dede, Edirne Mevlevihanesi şeyhlerinden hem Köçek Mustafa Dede, hem de Neşati Ahmed Dede dolayısıyla İtrî, kudumzen Filibeli Ahmed Dede ile de tanışıyor olmalıdır. Filibeli Ali Dede, İtrî'nin arkadaşlarından Hasan Sezai'nin bir ilahisini bestelemiş, günümüze gelmiştir (Öztuna, TMA; Özalp, TMT, I, 392).

Köçek Derviş Mustafa Dede (v. 1684): İtrî'nin sosyal ilişkide olduğu Mevlevîlerden bir diğeri Edirneli Köçek Derviş Mustafa Dede'dir (v. 1095/1683-84). Bayati Mevlevî ayini bestekarı Edirneli Köçek Derviş Mustafa Dede Mevlevî'nin, IV. Murad (v. 1640) devrinden beri müzisyenliği bilinirdi, Edirne Mevlevihanesi şeyhi idi. Ergun'a göre Bayati ayinini, müzisyenliği ile ünlendiği IV. Murat zamanında, 1640'dan önce bestelemiş olmalıdır⁷. İlk bestekarı belli Mevlevî ayini denilen bayati

⁶ Nuruosmaniye Ktp'deki bir yazmadan Özergin, "Neşâtî Dede'nin Bir Mektubu", Hisar, sy. 74, 1970, s. 25-27; Nesil Dergisi, II/sy.2, 1978, s. 19-23

⁷ Ergun, Türk Musikisi Antolojisi, I, 41-42, 78-80

Mevlevi ayini için Rauf Yekta ika ve güfte uyumunun mükemmelliğine dikkat çeker.⁸ 1658'den itibaren zaman zaman İstanbul'dan sonra Edirne'de bulunan İtrî, bu bayati ayini mutlaka dinlemiş olmalıdır. İtri, muhtemel ki Nayi Osman Dede'nin kaydettiği bayati makamında evsat usulde peşrevini, Edirneli Köçek Derviş Mustafa Dede'nin bayati Mevlevi ayininin Galata Mevlevihanesi'nde icra esnasında, icraya giriş için bir saz eseri olarak 1670 veya 1680'lerde bestelemiş olmalıdır. İtrî'nin bu bestesi Nayi Osman Dede'nin nota kitabı dışında Kevseri'nin mecmuasında da müzik yazısıyla kaydedilmiştir.

Muvakkit Ahmed Dede (v. 1701): İtrî'nin sosyal ilişkide olduğu Mevlevilerden bir diğeri "Müneccimbaşı" olarak da tanınan Muvakkit Ahmed Dede'dir. 1668 yılında IV. Mehmed'in muvakkiti (astronomu, müneccimbaşısı) olan Selanikli Ahmed Dede, tarih, matematik ve astronomi dışında üç bölümlük bir de musiki risalesi yazmıştır (Ahmed Dede, *Risâle fî ilmi'l-mûsika*, Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin, nr. 2329, vr. 69a-77a). "Âşık" mahlasıyla şiirler yazan Muvakkit Ahmed Dede, Nakşî, Nâlî, Nâbî gibi bir çok ünlü şairin bulunduğu Edirne şenliğine de katılmıştır. IV. Mehmed'in tahttan indirilmesinden sonra 1687'de saraydan ayrılıp gittiği Kahire Mevlevihanesi'nden aldığı izinle, Mekke Mevlevihanesi'nde görev yaptı, eserlerinin çoğunu bu sırada yazdı, orada vefat etti (h. 1113/1701). İtrî'nin Muvakkit Ahmed Dede ile arkadaşlığı 1668-1687 yılları arasında IV. Mehmed'in sarayında gelişmiştir. Yılmaz Öztuna, "Müneccimbaşı" ile İtrî'nin görüşmüş olabileceği⁹ tahmininde bulunursa da bu araştırmadaki "İtrî, Müneccimbaşı'nın bir şiirini bestelemiş" tespitiyle artık tahmin gerçeğe dönüşmüş demektir. İtrî'nin bestelediği şiiri:

Bezm ehline sâki bugün âmâde mi geldin
Ya bî-kadeh ü bâde hemân sâde mi geldin
Keyfiyyet-i mey sende zuhûr mu eyledi bilmem
İşveyle meyın neş'esin icâda mı geldin¹⁰

İtrî'nin bu hüseyini muhammes bestesini 1675'te şenliğe katılan Hasan Sezai Gülşeni, güftenin "Nâbî"ye ait olabileceği düşüncesi ile Mecmua-i Güfte'sine kaydetmiştir (Hasan Sezai -Erden, vr. 150a, İtrî, Güfte-i Nâbî; Hekimbaşı Mecm., vr. 217b; hüseyini muhammes beste İtrî / Esad Efendi, nr. 3478, sayfa 138a; Mustafa Ağa Mecm-Tan, 16, İtrî; Mecmua-i Güfte-Duran, İtrî; Çırak, 18. YY Mecmua: Millet Ktp 705, s. 73b'de İtrî; İÜ Ktp., Nadir-TY, nr. 966, "İtrîzade" yanlış imla; Millet Ktp. Ali Emiri Manzûm, nr. 732, s. 589; Şardağ, s. 85'de acemaşiran; İÜ Ktp., Nadir-Yıldız, nr. 5525, vr.

⁸ Rauf Yekta, *Mevlevi Ayinleri II*, s. vi; Ergun, *Türk Musikisi Antolojisi*, I, 41-42

⁹ Öztuna, *İtrî*, s. 28

¹⁰ Uslu, *İtri*, 2013, basıma hazır çalışma.

164a'den Üngör, *Antoloji*, C. II, s. 1303 makamı bilinmeyen diye kaydetmiştir; Nâbî Divanı'nda bulunamadı).

Fasih Ahmed Dede (v. 1699): İtrî'nin görüştüğü Mevlevilerden bir diğeri, Arnavud asıllı Fasih Ahmed Dede'dir. Fasih Ahmed Dede, 1660 yılında Köprülü'nün hizmetine girip yazı öğrenmiş ve ardından Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın katipleri arasına girmiş, müzikle de ilgilenmiştir. Fasih Ahmed Dede'nin şair Cezmî ve Şeyhülislam Yahya'nın "bahariyye" şiirine nazireleri 1667 yıllarında ünlenmiş olmalıdır (Şeyhülislam Yahya'nın "gelmez mi" kafiyesi bir şiiri var; şair Cezmî'nin "Bahar erişti yine bağa yâr gelmez mi" şiirine Fasih Ahmed'in naziresi: "Gider mi halka-i ağuşa yar gelmez mi/ Bizim de damımıza bir şikar gelmez mi", Fasih Ahmed Divanı, haz. Çıpan, nr. 430). Katiplik hizmetinde iken kendisine gelen cezbe ile Galata Mevlevihanesi şeyhi Gavsî Dede'ye 1669 yılında intisab etmiş, binbir günlük çileye girmiştir. Genellikle Galata Mevlevihanesi'nde yaşayan Fasih Ahmed Dede Mevlevî'nin 1672 yılında bahara doğru İstanbul'dan Edirne'ye gidişinden kaynaklar söz ederler, bunun birkaç sebebi olmalıdır. Bunlardan biri kendi divanında dediği gibi, Edirne'de bir "kaşane" (köşk/büyük ev) yapılışıyla ilgilidir, bir diğeri o sıralarda düşünülen Lehistan seferi konusunda danışmak için saraya davet edilmesi olmalıdır. Bu yıl Edirne Mevlevihanesine gidip Neşatî Ahmed Dede ile de görüşmüştür. Edirne'de bu yıl düzenlenen Ramazan bayramı, mevlid gecesi ve nevrüze katılmıştır. Bahar kutlaması için yazdığı nevrüz şiiri İtrî tarafından bu yıl bestelenmiş olması İtrî'nin Fasih Ahmed Dede (v. 1699/h. 1111) ile dostluğuna işaret etmektedir. Kendi devrinde yaşayan şairlerden Şeyhülislam Yahya, Nefî, Nâbî, Fehîm-i Kadîm, Nailî-i Kadîm, Cevrî'nin şiirlerine nazireler yazmıştır. "Fasih" mahlasını kullanan Ahmed Dede, Divan'ını II. Mustafa zamanında 1677'de (h. 1088) tamamlamıştır. Şiirlerinden birini İtrî'nin bestekar arkadaşı Alişirugani, bir diğeri İtrî'nin öğrencisi Süleyman Rıfat tarafından bestelenmiştir. İtrî'nin araban (evfer) makamında bestelediği Fasih Ahmed Dede'nin şiirleri:

"Yâd olunsun köhne gamlar sâkıyâ nevrûzdur
Sâid-i sîmînin et câm-âşinâ nevrûzdur
Gevher-macûn-i la'l-i dilberi nükl eyleyüp
Nûş olunsun şerbet-i câm-i safâ nevrûzdur

Fasih Ahmed Dede'nin Divan'ında yer almaktadır, şiirin bestelendiği yılın nevrüz günü: 22 Zilkade 1083/21 Mart 1672 idi (Araban evfer nakışbeste Güfte-i Fasih Ahmed: İtrî: Hekimbaşı Mecn., Kılıç, vr. 276b; Fasih Ahmed Dede Divanı, haz. Tatçı, nr. 141).

Nâme-i hüsnünü etdikde ol küşâd mehrû
Mûy-i pîşânî-i müşkîni görenler dedi hû
Nakd-i cânın verir elbet gören ol sîm teni

Âşıkı hak buna başdan çıkarır ol pehlû (Buselikaşiran darbeyn Güfte-i Fasih Ahmed: Hafız Post'ta, Sezai'de, Mustafa Ağa'da, Hekimbaşı Mecm'de yok; Çıpan, Derviş Avni, 49b, güfte-i Fasih; Fasih Divanı, haz. Mustafa Çıpan, nr. 369; Hekimbaşı Mecm., vr. 243a aynı sözler "Gülizar nimdevr Beste-i Kapudanzade" farklı makam ve usulde kayıtlı, İtrî'nin bu sözleri bestelemiş olmasına engel teşkil etmez)

Yine nûş-i mey etmiş rûy-ı dilber al al olmuş
Bakılmaz ârız-ı pür-tâbına mihr-i cemâl olmuş
Tamâm etmiş dil-sitân-ı hüsnde dersin mahbûbî
O tıfl-ı nâzîr ve rûm aceb şîr-i nemîkâl olmuş

Belî yel le lî âh tere lel le yel lî cânım yevel le lel le Lel lel yel lî (Evc devrirevan Güfte-i Fasih Ahmed: Hafız Post yok; Hasan Sezai'de yok; Çıpan, Derviş Avni, 157; Hekimbaşı Mecm., vr. 381b, evc devrirevan beste-i İtrî; Şardağ, s. 115; Fasih Ahmed Dede Divanı, haz. Çıpan, nr. 201)

Gehî hilâf-ı rızâ gâhî sâzkâra döner
Bu âsyâb-ı felek sanma bir karâra döner
Ne cânê ki nigâh-ı efken-i teveccüh olam
Misâl-i kible-nümâ dîde kûy-ı yâra döner

Belî cânım belî yârim a cânım mihr-i bânım yâr kûy-ı yâra döner (Şehnaz zincir Güfte-i Fasih Ahmed: Hafız Post'ta, Hasan Sezai'de yok; Duran'da yok; Hekimbaşı Mecm., vr. 299a beste-i İtrî; Millet Ktp. Ali Emiri Manzum, nr. 732, s. 863; Şardağ, s. 104; Fasih Divanı, Çıpan, s. 322, İsmeti'ye nazire)

İtrî'nin rast semai "Etmezem ikrâr-ı aşkın saklarım cânım gibi/ Çâk ederse sînemi a'dâ giribânım gibi" bestesini dinleyen Fasih Ahmed Dede, güftesine bir nazire şiir yazmıştır:

Kimseye etmem küşade raz-ı pinhanım gibi
Dağ-ı aşkın sinde hıfz eylerim canım gibi.

Ayrıca İtrî, Fasih Dede'nin bir şiirine nazire yazmış (Divanı, s. 30 "safa nazar" kafiyeyle şiiri ¹¹) olması da aralarındaki ilişkinin varlığını pekiştirmektedir.

"Fasih" ile "Fasihî" mahlaslarını kullanan şairlerin şiirleri zaman zaman kaynak ve araştırmalarda birbirleriyle karıştırıldığı görülmüştür. Şair Hasan Fasihi Mevlevi idi, 1694 (h. 1106) yılında vefat etti, Farsça sözlerinden biri Abdülkadir Meragî'nin bestelerine karışmıştır. İtrî, Fasihî'nin şiirlerinden de besteler yapmıştır:

¹¹ Öztuna, İtrî, s. 88

Cây idinsem etmen istib'ad deyr-i mihneti
 Âşıkım bir kâfir-i hüsne Muhammed ümmeti
 Geceler azm etdiğim ol mâhe sâyım havfidir
 Bir tarîk ile kabûl etmez muhabbet şirketi

Meded cânım amân amân a sultânım hâlim yamân Âh muhabbet şirketi (Acemaşiran darbeyn beste İtrî, güfte Hasan Fasihî: Hasan Sezai-Erden, vr. 113a, İtrî; İÜ Ktp., Nadir-TY, nr. 966, İtrîzade; Esad Efendi, nr. 3478, sayfa 96a Beste İtrî, Câ-y idi nesim etmek istib'ad digeri mihneti; Hekimbaşı, Kılıç, vr. 147a; Millet Ktp. Aliemiri Manzum, nr. 732, s. 473, beste-i Buhurizade; Milli Ktp. Nr. 06.Mil.Yz.A4298, vr. 131a, yazmaya sonradan ilave edilen müzik eserinin 1800 yıllarında biliniyor olduğuna işaret eder; Şardağ, s. 81de Câ-y edinsem etmez istibad dîr-i mineti; Fasihî Divanı, haz. Haluk Gökalp, Kıtalar nr. 24 "Mesken itsem kendim 'ayb itme deyr-i mihneti/ Âşıkım bir kâfir-i hüsne Muhammed ümmeti"). Muhtemel 1694'den önceki bir tarihte bestelenmiş bu şiir, İtrî'nin Hasan Fasihi Mevlevi ile tanıştığını ve görüştüğüne işaret etmektedir.

Gavsî Dede (v. 1697) ve **Neyzen Osman Çelebi** (daha sonra **Osman Dede**, v. 1729): İtrî'nin görüşmüş olduğu Mevlevilerden ikisi Galata Mevlevihanesi'nde faaliyet gösteren Gavsî Dede ve Nayî Osman Çelebi'dir. İtrî'nin katip arkadaşlarından biri olan biraz önce bahsi geçen Fasih Ahmed'in 1669 yılında geldiği Galata Mevlevihanesi ile İtrî ilişkisini yeterince göstermektedir. Buna ilave olarak 1680 (h. 1091) Galata Mevlevihanesi'nde neyzenbaşı olan ve müzik yazısıyla müzik eserlerini yazmaya başlayan Nayî Osman Çelebi'nin İtrî'nin bayati sazelerini kaydetmiş olması, İtrî ile Galata Mevlevihanesi arasındaki ilişkiyi pekiştirmektedir. Bu sırada Gavsî Dede hayatta idi. Bayati sazeleri kaydı İtrî'nin olgunluk döneminde zaman zaman uğradığı Gavsî Dede ile de görüştüğüne işaret etmektedir. Gavsî Dede 1697'de ölünce Nayî Osman Dede, Galata Mevlevihanesi şeyhi olduğu zaman İtrî, artık yaşlılık döneminde idi.

Nâcî Ahmed Dede (v. 1711): İtrî'nin sosyal ilişkide olduğu Mevlevilerden bir diğeri Nâcî Ahmed Dede'dir. Nâcî Ahmed Dede, Beşiktaş, Galata ve en son Yenikapı Mevlevihanelerine şeyh olmuştur, II. Mustafa zamanında divanını tamamlamıştır. Edirne'de doğmuş olan II. Mustafa (salt. 1695-1703) 1695 yılında padişah olduğunda, İtrî'nin arkadaşı şair Nâbî ve şair Nâcî Ahmed Dede, II. Mustafa için culusiyyeler¹² yazmışlardı.

¹² *Naci Ahmed Dede Divanı*, haz. Yılmaz Kırıktas, yüksek lisans tezi, s. 133

Mevlevilerle ilişkisini araştırırken Mevlevî'lerin önemli bir hamisi olan “İkbalî” ve “Meftunî” mahlaslarıyla şiirler yazan Sultan II. Mustafa'nın şiirlerinden birini İtrî'nin bestelediği ilk defa bu araştırmada dile getirilmektedir. İtrî, II. Mustafa'nın

“Şimdilik gönlüm yine bir âfetin meftûnudur,
Neyleyim âh derûn-ı esrârımın mekşûfudur”

diye başlayan şiirini hüseyini (devrivan) makamında bestelemiştir. Bu tespiti göre, Nâcî Ahmed Dede ve İtrî, Sultan II. Mustafa'nın musiki meclislerinde, zaman zaman Yenikapı Mevlevihanesi'nde bir araya gelmiş olmalıdırlar. Yenikapı Mevlevihanesi şeyhi Nâcî Ahmed Dede ile İtrî arasında doğrudan herhangi bir ilişkiye dair bir kayıt bulunamamış ise de II. Mustafa'nın etrafında yer alan ve aynı padişahın iltifatına nail olmaları bakımından ortak bir nokta bulunmuş olmaktadır.

Sonuç

Bu araştırmada belirtildiği gibi Buhurizade İtrî'nin 1640-1711 arasında, müzikolojide kullanılan “bilgi tarama ve karşılaştırma metotları” sonucu İtrî'nin kendi döneminde yaşayan yedi Mevlevî Dede'siyle tanışıp görüştüğü, onların bir kısmının şiirlerini bestelediği tespit edilmiştir. Bu araştırmada ayrıca İtrî'nin çocukluğunda hayranlık duyduğu Sabuhî Ahmed Dede dışında Müneccimbaşî Ahmed Dede, Fasih Ahmed Dede, Nâcî Ahmed Dede, Gavsî Dede, Osman Dede, Edirneli Köçek Mustafa Dede, Filibeli Ali Dede ile tanışma, görüşme ve şiirlerinden besteler yapma şeklinde sosyal ilişkide bulunduğu dair sonucu özellikle bestelerinden, şairlerin Divanlarından ve bazı tarihi kayıtlardan yola çıkılarak tespit edilmiştir. Bir Mevlevî dedesi olmadığı halde “Fasihî” mahlaslı Mevlevî şairden bu araştırmada söz edilmesinin nedeni, kaynakların zaman zaman “Fasih ve Fasihî” mahlaslarını, her ikisinin de şair olmasından dolayı şiirlerinin bazen karışmış olduğu görülmüştür, bu karıştırmaya dikkat çekmek için konuya değinilmiştir. Ayrıca bu araştırma sırasında İtrî'nin, devrin ünlü şairi “Mezakî”¹³ (v. 1677) gibi “Mevlevî muhibbî” bir çok şairle de temasta bulunduğu tespit edilmiştir. Ancak bu araştırmada konu sadece Mevlevî Dedelerle sınırlı tutulmuştur. İtrî'nin Mevlevî şairlerle olan ilişkisi bir başka araştırma konusudur.

¹³ Köprülülerin tezkireciliğini yapan şair Mezakî, Mevlevî tekkeleri müdavimi idi. Hafız Post ile İtrî'nin ortak arkadaşı idi.